

بررسی انگیزه دانشجویان طراحی صنعتی در خرید پایان نامه

نصیبه سلطانی رمضانزاده

کارشناس ارشد طراحی صنعتی، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر، تهران، ایران

چکیده

هدف این گزارش بررسی موضوع خرید و فروش پایان نامه در طراحی صنعتی است. اگرچه این عمل از مصادیق انتحال یا سرقت ادبی و مستوجب جرایم سنگین دانشگاهی است، اما اخیراً و به دلیل منافع سهل الوصولی که دارد، شایع شده است. با در نظر گرفتن اینکه واحد پایان نامه به تنهایی چهاردرصد از مجموع کل واحدهای لازم برای فارغ التحصیل شدن از رشته طراحی صنعتی را شامل می شود، انگیزه لازم برای فرار از مسئولیت انجام یک پایان نامه را به دانشجو می دهد و آنان دانسته یا ندانسته تن به این سرقت ادبی می دهند. برای آسیب شناسی این معضل لازم است «سیستم آموزشی»، «دانشجو» و «استاد راهنما» جداگانه مورد بررسی قرار گیرند. در این تحقیق با انتخاب یک ورودی از دانشجویان دانشگاه هنر به عنوان جامعه آماری، سیستم و دانشجو در شرایط یکسان قرار گرفتند. برای جمع آوری اطلاعات از روش مصاحبه باز استفاده شد تا اعتماد دانشجویان جلب شده و با صداقت کامل به پرسش ها پاسخ دهند. نتایج این نظر سنجی نشان داد که دانشجویان اطلاعی از جرم بودن این پدیده ندارند و هر کدام بنا به دلیل خاص خود پروژه نهایی را شخصاً انجام داده اند و از این اتفاق راضی اند.

کلیدواژه ها

سرقت ادبی، پایان نامه، مالکیت معنوی

علوم و صنایع نجومی، روشن شد که قوانین ملی اگر جامع و کامل نباشند، نمی‌توانند به‌خوبی از حقوق معنوی مؤلفین و مخترعین دفاع کنند؛ در نتیجه در زمینه مالکیت صنعتی و حقوق مخترعین به کنوانسیون پاریس ۱۸۸۳ برای حمایت از مالکیت صنعتی انجامید و برای حقوق مؤلفین آثار ادبی و هنری و علمی نیز به کنوانسیون برن سوییس در سال ۱۸۸۶ منتهی شد. با ادغام دفاتر این دو کنوانسیون بین‌المللی در سال ۱۸۹۳ نخستین سنگ بنای سازمان جهانی مالکیت معنوی گذاشته شد (لطیفی، ۱۳۸۹).

مالکیت فکری در اسلام و ایران

پیدایش کتاب در جهان اسلام به طور خاص، پیوندی عمیق با کتابت حدیث دارد که از نظر شرعی مسئولیتی عظیم داشته و اعتبار آن نیز بستگی به تشرع ناقل دارد. لذا هر کتابی از هر کسی مورد قبول نبوده و شخصیت مؤلف موضوعیت داشته است. در اواخر قرن دوم و شکل‌گیری نهضت ترجمه که در آن بسیاری از دستاوردهای علمی و عقلی از یونان، روم، ایران، هند و سایر ملل مغلوب به زبان عربی ترجمه شد، نویسندگی، تذهیب، وراقی و استنساخ به حرفه‌های پیشرفته و پردرآمدی تبدیل شده و زمینه برای جعل، تحریف، یا به نام خود زدن ترجمه دیگران در حین استنساخ پدید آمد. اما به‌خاطر حمایت دستگاه حکومت از مترجمان و نیز در خدمت حکومت بودن بسیاری از استنساخ‌کنندگان برای فرستادن نسخ متعدد به سایر نقاط مملکت، این امر تحت کنترل بود و کمتر به وقوع می‌پیوست. از سوی دیگر، با اعتقاد به اینکه گسترش علوم و معارف دینی یک فریضه شرعی است، اکثر مؤلفین یا مترجمین، یا به حقوق مادی حاصل از آن توجه نمی‌کردند و یا به همان میزان پاداش حکومت اکتفا می‌کردند (طهماسبی، ۱۳۸۵). در ایران اولین قرارداد مالکیت ادبی میان ایران و آلمان در سال ۱۳۰۹ منعقد شد و نخستین رویکردهای قانونی آن نیز در فصل ۱۱ قانون جزا مبحث دسیسه و تقلب در کسب مصوب ۱۳۱۰ است. در سال ۱۳۴۸ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، در سال ۱۳۵۲ نیز قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات حقوقی به تصویب مجلس شورای ملی رسید و در سال ۱۳۳۷ ایران به کنوانسیون پاریس

در دنیای امروز، انتحال یا سرقت ادبی از مقوله‌های مهم به‌شمار می‌آید. برای آگاهی به قوانین و مصادیق این دست از جرائم، شناسایی مالکیت فکری و معنوی و حد و حدود آن الزامی می‌نماید. در این رابطه می‌توان به مطالعه «قانون کپی‌رایت»^۱، «حقوق مالکیت معنوی»^۲، «آثار مورد حمایت در حقوق مالکیت‌های ادبی و هنری»^۳ و کتاب «مالکیت معنوی»^۴ پرداخت. از آنجایی که وضع قانون در ایران بر اساس اصول فقهی و مدنی است، این مباحث از دیدگاه فقه نیز مورد تحلیل قرار می‌گیرد که در این راستا کتاب «حق تألیف در فقه امامیه و حقوق موضوعه»^۵ و مقاله‌هایی مانند: «مسئولیت مدنی ناشی از اضرار به مالکیت فکری»^۶، «پژوهشی فقهی در باب مالکیت فکری و معنوی»^۷، «مبانی فقهی و حقوقی مالکیت معنوی از نگاه مذاهب»^۸، موجود است.

در این مقاله مبحث اصلی، پایان‌نامه‌های دانشجویی است و به‌طور خاص، سرقت ادبی در رشته طراحی صنعتی مورد نظر است. پایان‌نامه‌ها در این رشته به‌خاطر آنکه هم مقوله مطالعاتی و هم شامل طرح‌هایی می‌شوند، با توجه به «قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، مصوب ۱۳۴۸»^۹ مورد ۱ و ۱۱ را شامل می‌شود و از مصادیق «اثر» است و شامل حقوق «پدیدآورنده» می‌شود.

مالکیت فکری

مالکیت فکری که از آن به مالکیت معنوی نیز تعبیر شده، در دو شکل عمده بررسی می‌شود:

۱. مالکیت‌های ادبی و هنری، که شامل آثار سمعی و بصری، تجسمی، مکتوب و غیره است.
۲. مالکیت‌های صنعتی و تجاری که شامل اسامء تجاری، علائم تجاری و صنعتی، حق اختراع، حق دانش فنی، طرح‌های صنعتی می‌شود (تفرشی و حکمت‌نیا، ۱۳۸۳)

نخستین بار در سال ۱۷۰۹ در انگلیس قانونی به تصویب ملکه رسید که حقوقی را برای مؤلفین اثر به رسمیت می‌شناخت. در اواخر قرن ۱۹ با گسترش ارتباطات و پیشرفت

در زمینه حمایت از مالکیت صنعتی پیوست. پس از پیروزی انقلاب اسلامی مسئله حقوق مؤلفین و مخترعین، به دلیل فتوای امام خمینی(ره) در تحریرالوسیله مبنی بر عدم ثبوت چنین حقوقی در شرع، به بحث جدیدی در بین فقها تبدیل شد (حلیمی، ۱۳۸۴).

پایان نامه

«سرقت پایان نامه نیز مصداقی از انتحال است و جهت جلوگیری از این تخلف، مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۸۷/۱۱/۱۶ قانون زیر را تصویب کرد که به تأیید شورای نگهبان رسید. طبق این حکم بند زیر به ماده (۷) قانون مقررات انتظامی هیئت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور مصوب ۱۳۶۴ الحاق می‌گردد:

۱۸. سوءاستفاده از مالکیت معنوی یافته‌های پژوهشی نظری و عملی دیگران که قبلاً نتایج آن‌ها منتشر و یا به ثبت رسیده است.»

مدیرکل دفتر نظارت و ارزیابی وزارت علوم از برنامه تدوین آیین‌نامه حمایت از مالکیت معنوی تولیدات علمی (پایان نامه و مقالات) و مقابله با سوءاستفاده از مقالات دیگران و سرقت‌های علمی از سوی وزارت علوم، گفت: دراین باره نبود یک آیین‌نامه کلی محسوس است. این مسئله در دستور کار هیئت عالی نظارت قرار گرفته و امید است بتوان دستورالعمل مدونی دراین باره تدوین کرد تا در حوزه تخلفات علمی هم قوانین و دستورالعمل‌های شفاف‌تری موجود باشد. همچنین اعلام داشت: نظارت بر پایان‌نامه‌ها نیز جزئی از وظایف آموزشی و پژوهشی دانشگاه‌هاست و همان‌گونه که بر کلاس‌های درس و رعایت سرفصل‌ها و ارزیابی دانشجویان و دروس نظارت وجود دارد، باید بر پایان‌نامه‌های دانشجویی نیز نظارت وجود داشته باشد (رضا عامری، ۱۳۸۷). گاهی این کمبودها و معضلات از آنجایی ناشی می‌شوند که افراد نقش و وظیفه خود را در قبال پایان‌نامه نمی‌دانند (امامی و دهکردی، ۱۳۸۶). در ادامه این سخنان در مصاحبه خبرنگار صنفی آموزشی خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا، ۱۳۸۸) از رؤسای دانشگاه‌های مادر درباره پیامدهای این تخلف پرسش شده است و هرکدام از

مدیران راهکارهای جلوگیری از این معضل را بیان داشته‌اند. همچنین فیروز بختیاری‌نژاد (۱۳۸۷) مدیر کل امور پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری از راه‌اندازی سامانه مالکیت فکری و علمی برای احراز موارد سوءاستفاده و تقلب علمی اظهار داشت: آیین‌نامه اجرایی برای برخورد با سوءاستفاده از پایان‌نامه‌های دانشجویی و مقالات علمی در دست تدوین است که به‌زودی برای اجرا به دانشگاه‌ها ابلاغ می‌شود. وی افزود: سامانه مالکیت علمی و فکری برای محرز شدن تخلفات علمی در زمینه پایان‌نامه، مقالات، مجلات و همایش‌ها و حتی گزارش‌های علمی در دست راه‌اندازی است.

طراحی صنعتی و پایان نامه

بر اساس مصوبه شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، شش واحد به پروژه نهایی کارشناسی طراحی صنعتی تخصیص داده شده است که چهاردرصد کل واحدها است.

در جریان یک سرقت ادبی سه عامل به طور مستقیم درگیر می‌شوند: سیستم آموزشی (که وظیفه نظارت را هم بر عهده دارد)، استاد راهنما، دانشجو. در آسیب‌شناسی سرقت ادبی در سیستم می‌توان این‌گونه بیان کرد:

□ ۱. پایان‌نامه‌های طراحی صنعتی هم از لحاظ کیفیت مباحث نظری در رساله و هم توانایی‌های دانشجو در ارائه آموخته‌های عملی و مهارت‌های فردی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. این قوانین و معیارهای ارزیابی در هر دانشگاه متفاوت است. هیئت داوران با توجه به فاکتورهای مشخص‌شده و میزان آن‌ها در هر دانشگاه اقدام به نمره‌دهی دانشجویان می‌کنند.

□ ۲. اغلب افراد با علاقه وارد این رشته می‌شوند. در سال ۸۴ که این رشته به لیست رشته‌های نیمه‌متمرکز پیوست، برگزاری آزمون عملی باعث جذب دقیق‌تر علاقه‌مندان و توانمندان این رشته شده است.

□ ۳. دانشجویان طراحی صنعتی در طول دوران تحصیل خود از ترم ۴ شروع به گذراندن واحدهایی در قالب پروژه کرده و این پروژه‌ها بستری را برای انجام پایان‌نامه شکل می‌دهند.

شاید این عوامل از دلایل کم بودن مؤسسات نگارش پایان‌نامه طراحی صنعتی در مقایسه با رشته‌های عمومی تر است.

دانشگاه هنر و پایان‌نامه

برای آسیب‌شناسی این معضل لازم است «سیستم آموزشی»، «دانشجو» و «استاد راهنما» جداگانه مورد بررسی قرار گیرند. از آنجایی که سیستم و دانشجو در شرایط یکسان هستند، در دانشگاه هنر به محدودیت‌ها و ویژگی‌های نگارش پایان‌نامه در این دانشگاه پرداخته می‌شود. دانشگاه هنر با توجه به سابقه طولانی در جذب دانشجوی طراحی صنعتی، یکی از باسابقه‌ترین مراکز آموزش عالی در وارد کردن نیروی کار در این رشته است.

□ دانشگاه‌ها معیارهایی مشترک برای سنجش دانشجویان دارند، اما معیاری که پایان‌نامه‌های طراحی صنعتی دانشگاه هنر را شاخص کرده است، وجود کارفرماست. از ملزومات پذیرفتن طرح پژوهشی امضا و مهر کارفرما در سربرگ رسمی شرکتی که پروژه را به‌عنوان نیاز خود مطرح و تأیید کرده است. این معیار گاهی باعث علاقه دانشجویان شده و آن را فرصتی برای آینده شغلی و شناسایی جایگاه خود به‌عنوان کارشناس می‌دانند. اما وجود آن در پروژه برای بعضی دانشجویان اشکال ایجاد می‌کند. ضمن مصاحبه، دانشجویان اعلام می‌کردند در پروژه‌شان کارفرما ندارند و شرکت‌هایی که در آن زمینه فعالیت می‌کند نمی‌خواهد از پروژه دانشجو حمایت کنند. در این مواقع دانشجو گاه با تغییر موضوع به موضوعی که دلخواه او نیست، دست به خرید پایان‌نامه می‌زند و مشکل را قوانین دست‌وپاگیر دانشگاه می‌داند و اگر هم همچنان اصرار به انجام پروژه خود داشته باشد، دست به اعمالی از جنس جعل مهر و امضا می‌زند.

□ دانشجویان رشته‌های دیگر در بیان علل تمایلشان به این تخلف بیان داشتند مسلط نبودن و کمبود وقت استاد راهنماست. دانشجویان طراحی صنعتی با شناختی که در طول چهارسال از استاد دارند و با انطباق نگرش خود با نظر اساتید، استاد راهنما خود را انتخاب می‌کنند و استاد راهنما با شناخت توانایی‌های فردی در طول پروژه‌های درسی از دانشجو کار می‌خواهد و گام‌به‌گام پروژه را باهم جلو می‌برند و نظارت پیاپی استاد امکان سوءاستفاده را به‌شدت می‌کاهد.

□ عامل دیگر اهمیت ویژه‌ای است که اساتید به ارزش نام خود در پایان‌نامه‌ها می‌دهند. این نکته باعث می‌شود استاد راهنما پروژه دانشجو را به‌دقت بررسی کند. ولی گاهی اوقات این به مقایسه دانشجویان می‌انجامد. اما باید باور داشت که هر فرد توانایی‌هایی دارد و مقایسه فرد با فرد نمی‌تواند معیار صحیح سنجش شود. تمام این اتفاقات ممکن است دانشجو را نامطمئن و دچار عدم اعتمادبه‌نفس سازد و پس از هر بار مشاوره با استاد راهنما این جمله تکرار شود که: «هنوز قابل قبول نیست»، «در حد فلانی نیست»، «نمی‌گذارم دفاع کنی»، «برگه‌ات را امضا نخواهم کرد». جملاتی از این دست دانشجو را به سمت مؤسسات و افراد متخلف سوق خواهند داد.

گروه منتخب

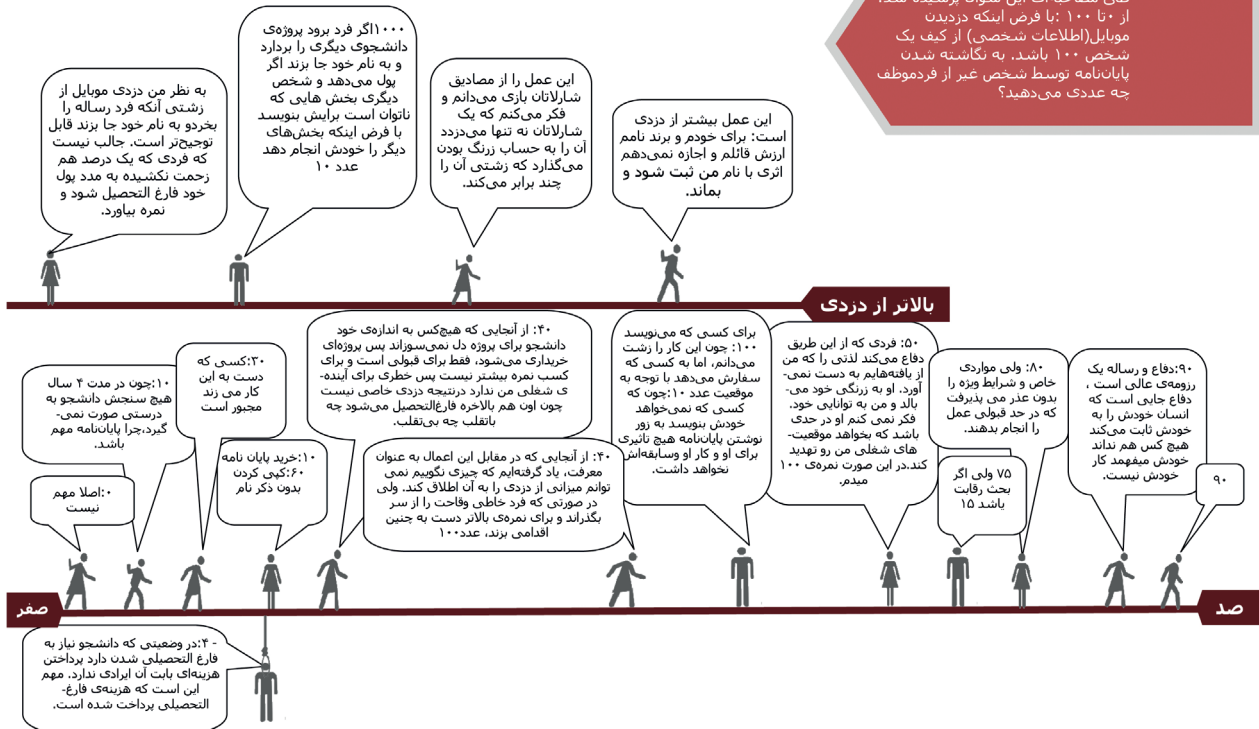
دانشجویان ورودی‌های ۸۴ دانشگاه هنر شامل دوازده دختر و هشت پسر، دوره روزانه هستند که اغلب واحدهای تخصصی را با اساتید مشترک گذرانده‌اند و نیمی از آن‌ها در نیمسال اول سال تحصیلی ۸۸-۸۹ فارغ‌التحصیل شده و نیمی دیگر در نیمسال دوم پایان‌نامه‌های خود ارائه کردند.

متفق‌القول هستند که در صورت درخواست دوست حاضرند کمک کنند و آن را اصلاً از مصادیق دزدی ادبی به حساب نمی‌آورند.

جمع‌بندی

کپی‌برداری پایان‌نامه در سال‌های اخیر بحث تازه‌ای نیست. اما تاکنون تحقیقی درباره انجام گرفتن این تخلف در رشته طراحی-صنعتی صورت نگرفته است. این تحقیق صرفاً جهت بررسی میزان تخلف در این رشته انجام شده و از آنجایی که نحوه تدریس و ارزیابی پایان‌نامه‌ها در دانشگاه‌های کشور متفاوت است، این امر مستلزم یکسان‌سازی محیط پژوهش است که فراهم کردن شرایط به دلیل محدودیت زمانی و مکانی امکان‌پذیر نبود و تنها به دانشگاه هنر اکتفا شد. امید است با انتشار این تحقیق شاهد توجه بیشتر مسئولین به این معضل بوده و با شروع این مبحث و پیگیری آن در دانشگاه‌های دیگر، زمینه برای این گونه تخلف‌ها کاسته شده و بستری برای وضع حقوق مؤلف آغاز شود. محقق آرزومند

طی مصاحبه‌ای این سوال پرسیده شد: از ۱۰۰ تا ۱۰۰۰ با فرض اینکه دردیدن موبایل (اطلاعات شخصی) از کیف یک شخص ۱۰۰ باشد، به نگاشته شدن پایان‌نامه توسط شخص غیر از فرد موقوف چه عددی می‌دهید؟

تصویر ۱.

۴. هیچ کس درباره‌ی ایرادات شرعی این عمل سخنی نگفت.
۵. سکوت در برابر این پدیده را نوعی معرفت می‌دانند و فرد خاطی را از خود پایین‌تر می‌شمارند و او را رقیب خود نمی‌دانند.
۶. همه‌ی دانشجویان طراحی صنعتی ۸۴ خودشان پایان‌نامه‌شان را می‌نویسند. به چند دلیل:

- در زمینه‌ی دلخواه خود کار کرده‌اند.
- پایان‌نامه‌ی خود را به‌عنوان رزومه و سابقه‌ی کاری می‌دانند.
- اساتید راهنما به توانایی دانشجویان خود به‌خوبی واقف‌اند.

تصدیق و سپاسگزاری

پژوهشگر این مقاله از جناب آقای دکتر محمد رزاقی به‌خاطر همراهی و هم‌فکری در جریان این پژوهش کمال تشکر را دارد.

است این تحقیق بتواند نقاط مثبت و منفی سیستم آموزشی را عیان‌تر نماید تا دلسوزان سیستم آموزش عالی آسوده‌تر راهی به‌سوی بهبود و بهره‌وری آموزش تکمیلی بیابند. در ادامه‌ی این تحقیق، پژوهشگر خواستار ایجاد بستری برای بررسی میزان این تخلف و نوع آن در دانشگاه‌های مادر است که نیازمند تحقیقی وسیع‌تر است.

نتایج

۱. دختران بیشتر از پسران این عمل را زشت و ناپسند می‌دانند.
۲. دانشجویان از میزان جرائم سرقت ادبی بی‌اطلاع هستند و پس از اطلاع‌رسانی مجازات آن، نظرشان اصلاح می‌شود.
۳. کسانی که از پایان‌نامه‌ی خود دفاع کرده‌اند، زشتی عمل در نظرشان نسبت به آنان که در حال نگارش رساله و در زیر فشار هستند بیشتر است.

۱. قانون کپی‌رایت/محمود کریمی شروانی/۳ شهریور ۸۹
۲. حقوق مالکیت معنوی/مهدی لطیفی/۴ مهر ۸۹
۳. آثار مورد حمایت در حقوق مالکیت‌های ادبی و هنری ایران و شرایط آن/محسن اسماعیلی/۷ خرداد ۸۹
۴. مالکیت معنوی، ویژگی‌ها و کاربردها، قاسم خدایاریان، نصرالله جهانگرد، ۱۳۸۴، انتشارات شورای عالی اطلاع‌رسانی
۵. حق تألیف در فقه امامیه و حقوق موضوعه، شورای عالی اطلاع‌رسانی
۶. پژوهشی فقهی در باب مالکیت فکری و معنوی/فرهنگ طهماسبی/۳۱ اردیبهشت ۱۳۸۵
۷. مسئولیت مدنی ناشی از اضرار به مالکیت فکری/محمد عیسی تفرشی، محمود حکمت‌نیا/شهریور ۸۳
۸. مبانی فقهی و حقوقی مالکیت معنوی از نگاه مذاهب، عمران صلاحی
۹. قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، مصوب ۱۰، ۱۱، ۱۳۴۸، سامانه قوانین و مقررات

منابع

- امامی میبدی، علی؛ کمالی دهکردی، پروانه (۱۳۸۶). نقش آفرینان در نگارش پایان‌نامه‌های دانشگاهی. *ماهنامه اطلاعات سیاسی، اقتصادی، بهمن* ۱۳۸۶.
- بختیاری، فیروز (۱۳۸۷/۱۱/۱۰). مدیر کل امور پژوهشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. گروه آموزش روزنامه‌دنیای اقتصاد.
- تفرشی، محمد عیسی؛ حکمت‌نیا، محمود (۱۳۸۳). مسئولیت مدنی ناشی از اضرار به مالکیت فکری. *فصلنامه مفید*، شماره ۴۳.
- حلیمی، عمران (۱۳۸۴). مبانی فقهی و حقوقی مالکیت معنوی از نگاه مذاهب. *فصلنامه طلوع*، شماره ۱۶.
- خبرگزاری دانشجویان ایران (۱۳۸۸/۱۰). مرگ تدریجی پروژه‌ها و پایان‌نامه‌های دانشجویی با ظهور پدیده پایان‌نامه‌های فروششی و جعلی
- شورای عالی اطلاع‌رسانی. حق تألیف در فقه امامیه و حقوق موضوعه.
- طهماسبی، فرهنگ (۱۳۸۵). پژوهشی فقهی در باب مالکیت فکری و معنوی. ۳۱ اردیبهشت ۱۳۸۵، سازمان تبلیغات اسلامی: <http://www.ido.ir>
- عامری، رضا (۸۷/۱۱/۱۰). مدیر کل دفتر نظارت و ارزیابی وزارت علوم. گروه جامعه روزنامه جام جم، کد خبر: ۲۴۸۸.
- قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، مصوب ۱۰/۱۱/۱۳۴۸، سامانه قوانین و مقررات: <http://tarh.majlis.ir>
- قانون مقررات انتظامی هیئت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور اصلاحیه سال ۸۷
- لطیفی، مهدی (۱۳۸۹). حقوق مالکیت معنوی. *فصلنامه معرفت*، شماره ۵۳.
- مصوبه شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم